

Изазови истраживања историје Косова и Метохије у 20. веку

ИНСТИТУТ ЗА НОВИЈУ ИСТОРИЈУ СРБИЈЕ
Библиотека „Зборници радова”
Бр. 32

За издавача
Др Владан Јовановић

Редакција
Др Божица Славковић Мирић (главни и одговорни уредник)
Др Милутин Живковић (главни и одговорни уредник)
Др Душан Бојковић (главни и одговорни уредник)
Др Зоран Јањетовић
Др Дмитар Тасић
Др Владан Виријевић
Др Миомир Гаталовић
Др Огњен Томић (секретар)

Рецензенти
Академик Љубодрог Димић
Др Коста Николић
Др Александар Стојановић

Лектура и коректура
Др Биљана Ћирић

Техничко уређење и дизајн корица
Др Небојша Стамболија

ISBN 978-86-7005-210-9

ИЗАЗОВИ ИСТРАЖИВАЊА ИСТОРИЈЕ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ У 20. ВЕКУ

Тематски зборник

Београд, 2026.

САДРЖАЈ

Реч уредништва.....	7
---------------------	---

I ИСТОРИОГРАФИЈА

Божница СЛАВКОВИЋ МИРИЋ

Призрен, главни погранични град југословенске и албанске државе у међуратном периоду.....	15
--	----

Душан БОЈКОВИЋ

Обликовање свести о посебности простора Косова и Метохије у револуционарној перспективи Комунистичке партије Југославије 1919–1941	33
--	----

Милушин ЖИВКОВИЋ

Косовски Албанци и Вафен СС (1941–1945). Идеје, планови, пракса	53
--	----

Душан ПОПОВИЋ

Одметници у Штавичком срезу од 1944. до 1951. године	79
---	----

Немања ДИМИТРИЈЕВИЋ

Албанолошки институт Аутономне Косовско-метохијске Области у Приштини (1953–1955)	103
--	-----

Јелена ТОДОРОВИЋ ЛАЗИЋ, Александра КОЛАКОВИЋ

Албански поглед на кризу на Косову 1981. године.....	119
--	-----

Слободан СЕЛИНИЋ

Градски комитет Савеза комуниста Београда и криза на Косову и Метохији у време Осме седнице Централног Комитета Савеза комуниста Србије 1987	139
--	-----

II ИДЕНТИТЕТИ И КУЛТУРА СЕЋАЊА

Сава БУРЂЕВИЋ

Изазови истраживања историје Турака на Косову и Метохији после Другог светског рата: идентитет, миграција и асимилација.....165

Ненад АНТОНИЈЕВИЋ

Култура сећања и питање злочина на Косову и Метохији у Другом светском рату 183

Јован АЛЕКСИЋ

Одједи 'Књиге о Косову' у југословенској интелектуалној јавности.....213

Урош МИКЕТИЋ

'Опрост крви' код косовских Албанаца 1990–1991. као сведочанство о етничкој хомогенизацији: студија случаја *Oral History Kosovo*.....245

Рајко МИНИЋ

'Санџачко питање' у светлу дешавања на Косову и Метохији крајем 20. века. Истраживачко-методолошки изазови 267

III МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Душан ФУНДИЋ

Извештаји аустроугарских конзула и истраживање историје Косовског вилајета током прве деценије 20. века 287

Зоран ЈАЊЕТОВИЋ

Истраживање броја албанских усељеника током Другог светског рата и албанских жртава репресије на његовом крају.....303

Ијор ВУКАДИНОВИЋ

Између мемоара официра Удбе и накнадно отворених архива: масовна стрељања на Косову и Метохији након Другог светског рата 323

Пећар РИСТАНОВИЋ

Изазови истраживања косовске кризе 1981–1989.....341

Стефан РАДОЈКОВИЋ

Косово и Метохија од јуна 1999. године до данас: хегемона интерпретација и изазивачи 361

Подаци о ауторима 391

Јелена ТОДОРОВИЋ ЛАЗИЋ

Институт за политичке студије, Београд

todorovic.j82@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5924-7516

Александра КОЛАКОВИЋ

Институт за политичке студије, Београд

kolakovicaleksandra@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3903-258X

Албански поглед на кризу на Косову 1981. године*

Апстракт: Криза на Косову и Метохији 1981. године један је од преломних догађаја у еволуцији косовског питања који је водио даљем усложњавању проблема који и данас оптерећују на само државу Србију већ и односе у региону. Отуда је његово проучавање оправдано привлачило пажњу истраживача, политичара и шире јавности. Ипак, недоступност различитих архивских извора и њиховог укрштања, остаје отежавајући фактор у истраживању. Настојећи да допринесемо увећању знања о изворима, а самим тим и разумевању поменутих догађаја и процеса, у раду настојимо да истражимо и презентујемо албански поглед на кризу 1981. године. На основу докумената из Архива Министарства спољних послова Републике Француске, која су до сада била непозната истраживачима (извештаји француских дипломата из Тиране и Београда), као и литературе и штампе, намера је да осветлимо посебно реакције на догађаје након избијања немира, као и албанске реакције које су пратиле смиривање немира косовских Албанаца у пролеће 1981. године. Овај рад се ослања и на наша ранија истраживања на основу докумената из француског архива, а која су обухватала перспективе и улоге кључних међународних актера (оно што би се могло назвати претечама данашње „велике петорке“) на дешавања на Косову из 1981. године, чиме се омогућава и шири поглед на српско-албанске односе током кризе на Косову 1981. године.

Кључне речи: косовско питање, криза на Косову 1981, Албанци, Срби, Југославија, Тирана, Београд, Архив Министарства спољних послова Француске

* Чланак је настао као резултат рада у Институту за политичке студије који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација РС, а на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2025. години бр: 451-03-136/2025-03-20004.

Увод

Криза на Косову и Метохији из 1981. године и њене последице представљају не само један од кључних момената у обликовању и усложњавању косовског питања већ и константно интересовање истраживача, политичких актера и шире јавности због значаја у националном и регионалном контексту. Ипак, систематско проучавање кризе остаје у значајној мери условљено ограниченим приступом архивској грађи и њеним непотпуним укрштањем. Стога рад, на основу докумената која се чувају у Дипломатском архиву Министарства спољних послова Француске, настоји да допринесе превазилажењу овог недостатка и осветли албанску перспективу кризе 1981. године. Архивска документација која се односе на нашу тему обухватају две кутије архивске грађе за период од 1981. до 1985. године, док су за период од 1986. до 1990. године документи класификована у оквиру шест кутија.¹ Свака кутија садржи више стотина докумената, а потребно је нагласити и да документи који се односе на Косово нису издвојени као засебна целина, већ се налазе у оквиру архивских јединица које обрађују односе Француске и Југославије, што истраживање чини методолошки сложенијим. Поред тога, наведена грађа не представља јединствен корпус докумената који се у Француској односи на Косово. Део документације је већ доступан истраживачима, али ће значајан сегмент постати доступан sukcesивно и у целости тек по истеку архивских рокова, односно након 2046. године. Стога се овај рад темељи на делу доступних докумената, који до сада нису коришћени, уз допуну знања из релевантне литературе и штампе. Циљ је да се, на основу ове грађе, прикаже начин на који је званична Албанија реаговала на избијање и динамику косовских немира у пролеће 1981. године, али и на њихово постепено смиривање. Истовремено, овај рад наставља се на наша претходна истраживања која су, такође, на основу француских дипломатских докумената, анализирали перцепције и улогу кључних међународних актера – „велике петорке“.² На овај начин, истраживање омогућава шири аналитички оквир за разумевање српско-албанских односа током кризе из 1981. године и места које је имала у међународном контексту.

Насилне демонстрације Албанаца (првенствено студената и средњошколаца) које су се догодиле на Косову и Метохији 1968. године представљају кулминацију узавреле политичке атмосфере која је за-

1 Archives diplomatique de Ministère de l'Europe et des affaires étrangères [у даљем тексту: AMAE], Paris, France, 1930 INVA, Direction d'Europe, Yougoslavie 1981–1985; 1935 INVA, 1986–1990.

2 Детаљније о заинтересованости Француске за целокупну политичко-економску ситуацију у Југославији почетком осамдесетих година 20. века видети у: Јелена Тодоровић Лазич, Александра Колаковић, „Француски поглед на кризу у СФРЈ 1982. године“, *Башћина* 65/2025, 277–293.

хватила Југославију након Брионског пленума.³ Демонстрације су започеле 27. новембра 1968. у Гњилану да би се прошириле и на Приштину, Подујево, Урошевац и постале насилне (више десетина повређених и један демонстрант је убијен).⁴ На демонстрацијама су испољени захтеви Албанаца за отцепљењем, добијањем Устава и оснивањем Универзитета у Приштини.⁵ „Млака” реакција органа југословенске власти (само 16 процесуираних лица и то због непријатељске пропаганде)⁶ и Савеза комуниста (СК) поводом демонстрација, заједно са негирањем бујања албанског национализма од стране покрајинског руководства, дали су крила Албанцима да наставе да сањају свој сан о добијању републике.

Веће народа Савезне скупштине је 21. фебруара 1974. године прогласило нови југословенски Устав, који се базирао на допуњеним уставним амандманима усвојеним у периоду од 1967. до 1971. године. У новом Уставу, Социјалистичка Федеративна Република Југославија (СФРЈ) је дефинисана као федерална заједница шест равноправних република и две аутономне покрајине.⁷ Устав из 1974. године дао је Албанцима са Косова прилику да пробају да остваре свој сан о формирању аутономне републике Косово и да наставе оно што је започето побуном из 1968. године.

Нешто мање од годину дана након смрти Јосипа Броза Тита, председника СФРЈ, на Косову и Метохији, избиле су демонстрације Албанаца (март 1981. године). До краја марта, оне су постепено достигле размере масовних демонстрација, а током прва три дана априла прерасле су у покушај отворене побуне.⁸ Студенти су испољили незадовољство због лоше хране и услова студентског живота у оквиру студентске мензе у Приштини, што је уједно било и место где су албански нереди започели.⁹

3 Игор Вукадиновић, *Аутономија Косова и Метохије у Србији (194–1969)*, (Београд: Балканолошки институт САНУ, 2021), 663.

4 Вукадиновић, *Аутономија Косова и Метохије у Србији (1945–1969)*, 665–667.

5 Миомир Гаталовић, *Бурна времена. Косово и Метохија у државној полицији Југославије 1966–1969*, (Београд: Институт за савремену историју, 2018), 165–202.

6 Вукадиновић, *Аутономија Косова и Метохије у Србији (1945–1969)*, 673.

7 О Уставу из 1974. видети више у: Миодраг Радојевић, Петар Матић, Владан Станковић, *Пола века Устава Социјалистичке Федеративне Републике Југославије из 1974: између мишова и прошлости*, (Београд: Институт за политичке студије, 2025).

8 Петар Ристановић, *Косовско питање 1974–1989*, (Нови Сад, Београд: Прометеј, Информатика, 2019), 203.

9 Momčilo Pavlović, „Kosovo under Autonomy 1974–1990”, in: C.W. Ingrao, and G. B. Cohen (eds.) *Confronting the Yugoslav Controversies*, (Washington: United States Institute of Peace Press, 2009), 60–62. О кризи на Косову 1981. године писали су и: Julie Mertus, *Kosovo – How Myths and Truths Started a War* (Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1999), 29–41; Miranda Vickers, *Between Serbs and Albanians*, (New York: Columbia University Press, 1998), 197–201; Uroš Šuvaković, Obrad Stevanović, „Separatistička pobuna albanskih studenata na Kosovu i Metohiji 1981. kao početak razbijanja socijalističke Jugoslavije”, *Sociološki pregled*, 2018, 1204–1206; Atdhe Hetemi, *Student Movements for the Republic of Kosovo – 1968, 1981 and 1997*, (Cham: Palgrave Macmillan, 2020), 171–199.

Социјални разлози и лоша економска ситуација довели су до масовног незадовољства међу косовским Албанцима, а ситуација је ескалирала када су се студентима прикључиле и друге социјалне категорије – средњошколци, професори, радници у фабрикама.¹⁰ Постепено, протестни покрет се ширио – било је сасвим очигледно да су економске и социјалне захтеве заменили национални, у чијој је основи била тежња косовских Албанаца да Социјалистичка аутономна покрајина (САП) Косово добије статус републике, а у одређеној мери била је присутна и жеља да се Косово уједини с Албанијом.¹¹ У јужној српској покрајини мир је успостављен тек након што је ушао савезни одред милиције заједно са специјалним снагама милиције из других република и јединицама Југословенске народне армије (ЈНА).¹² Током пролећне побуне Албанаца на Косову и Метохији, према званичним изворима, страдало је укупно девет људи – осам демонстраната и један службеник полиције.¹³

Пролећна побуна Албанаца на Косову – реакције из Тиране

Након избијања побуне Албанаца у САП Косово, југословенски званичници ишчекивали су званичну реакцију Албаније наивно се надајући да ће она осудити демонстрације и тако допринети смиривању ситуације у јужној покрајини.¹⁴ Да ће став Албаније бити сасвим другачији, наговестио је амбасадор Албаније у Београду Сократ Пљаку (Sokrat Plaku), који је одмах по избијању немира изјавио да се у основи албанске побуне налазе социјални проблеми.¹⁵

Албанска штампа је 3. априла први пут кратко пренела вест о немирима на Косову. У гласилу „Глас народа“ (*Zëri i Popullit*), које је истовремено и орган у оквиру Партије рада Албаније – ПРА (Partia e Punës e Shqipërisë), појавила се краћа вест у којој се цитира југословенска новинска агенција Танјуг да су „протести избили услед потешкоћа са којима се суочавају студенти Универзитета у Приштини у погледу живота и рада”.¹⁶

10 Jelena Todorović Lazić, „Križa na Kosovu 1981. godine iz perspektive država ‘velike petorke’”, *Istorija 20. veka* 2/2024, 455.

11 Петар Ристановић, „Платформа за Косово – одговор Централног комитета Савеза комуниста Југославије на демонстрације Албанаца и покушај побуне 1981. године”, *Баштина* 45/2018, 371.

12 Ристановић, *Косовско питање 1974–1989*, 197.

13 Ристановић, „Платформа за Косово – одговор Централног комитета Савеза комуниста Југославије на демонстрације Албанаца и покушај побуне 1981. године”, 371.

14 Ристановић, *Косовско питање 1974–1989*, 277.

15 Исто.

16 AMAE, 1930 INVA, L'Europe, Yougoslavie 1981–1985, dossier 2, fichier 14, Télégramme directement Belgrade, Situation au Kossovo, Tirana, 4. april 1981.

По други пут од почетка немира 6. априла 1981. појављује се текст у истом гласилу. Овог пута реч је о нешто дужем тексту. Слично као и у тексту од 3. априла, вешто је избегнуто да се заузме позиција, већ су само преузете вести појединих новинских агенција попут Франс преса (*Agence France presse-AFP*) и Танјуга у којима се налазе, поред осталог, и политички захтеви Албанаца са Косова (добиање статуса републике за САП Косово, више слободе и права за Албанце)¹⁷. У тексту се помињу немири у Подујеву од 1. и 2. априла.¹⁸ Такође, набрајају се мере којима су југословенске федералне власти реаговале на немире и при томе се користе изрази „терор и репресије”.¹⁹ Ипак, ни у једном делу текста не могу се јасно препознати симпатије према захтевима Албанаца или наслутити албанска одговорност за догађаје на Косову. Француске дипломате у Тирани имале су утисак да је у том периоду Албанија испољила велики опрез у реакцијама према дешавањима на Косову.²⁰

Званичан став Албаније објављен је 8. априла кроз чланак у гласилу *Zëri i Popullit*. У тексту под насловом „Зашто су ангажоване полицијске снаге и тенкови против Албанаца на Косову?” подржан је захтев Албанаца да Косово постане република и јасно и недвосмислено се оправдава пролећна побуна Албанаца.²¹ Чланак почиње истицањем репресије користећи изразито оштру реторику: „у току је терор без преседана на Косову [...] не могу се прихватити овакви варварски акти који се спроводе над Албанцима у Југославији”.²² Оно што је занимљиво, на први поглед чак и контрадикторно, иако се пружа подршка добијању статуса републике за Косово, инсистира се на територијалном интегритету СФРЈ.²³

Француске дипломате имале су утисак да представници дипломатског кора у Тирани нису били пуно изненађени појављивањем оваквог текста у дневном листу *Zëri i Popullit* од 8. априла.²⁴ У интерпретацији тог текста, француске дипломате истичу његову оштрину у односу на прва два текста и указују на заузимање јасних позиција које истовремено представљају и званичне позиције албанске владе и партије. Французи немају дилему да чак иако се прихвати да Албанија нема претензија ка територији Косова, она се држи става објављеног 5. априла 1967. године у гласилу *Zëri i Popullit*: „Албанци у Југославији не смеју да

17 Ibid, *Télégramme directement Belgrade, Situation au Kossovo, Tirana, 7. april 1981.*

18 Ibid.

19 Ibid.

20 Ibid.

21 Ристановић, *Косовско питање 1974–1989*, 277.

22 AMAE, 1930-2-14, *Télégramme directement Belgrade, L'Albanie et Kossovo, Tirana, 9. april 1981.*

23 Ристановић, *Косовско питање 1974–1989*, 278.

24 AMAE, 1930-2-14-109/EU, Jehan Bouyal, chargé d'affaires de France en Albanie à son excellence monsieur Jean François-Poncet, Ministre des Affaires étrangères, L'Albanie et Kossovo, Tirana, 14. april 1981.

се препусте манипулацијама или доминацији Тита и његове клике посебно ако се узму у обзир сви империјалистички уговори – Лондонски или Версајски, у историји Албаније посебно се уговор из Лондона сматра срамним јер је потписан на штету Албаније”.²⁵

Из француске визуре, јасна је жеља Београда и Тиране да одрже добросуседске односе као и свест да би дестабилизација угрозила не само Југославију већ и Албанију. Ипак, кључни утисак код француских дипломата након месец дана од издијања немира био је да југословенске власти добро владају ситуацијом и да је за Французе, мало вероватно да би питање Косова могло да поремети добросуседске односе СФРЈ и Албаније и да угрози културну и економску сарадњу, „иако је очекивано да се деси благи пад у месецима који долазе“.²⁶

Став Албаније у коме се пружа подршка добијању статуса републике за Косово а истовремено инсистира на територијалном интегритету СФРЈ званично је дефинисан на Осмом конгресу ПРА, који је одржан на јесен 1981. године.²⁷ Сматра се да је главни разлог за ову контрадикторност била још увек актуелна блоковска хладноратовска подела и да би услед промене овакве ситуације могло да дође и до промене става Албаније и придодавања захтева да се република Косово припоји албанској држави.²⁸

Кампања подршке албанским захтевима захуктала се крајем пролећа и током лета у неколико албанских гласила, при чему је највише текстова на ту тему објављено у медијима *Zëri i Popullit*, „Уједињење” (*Bashkimi*), гласилу Демократског фронта Албаније као и у листу „Светлост” (*Drita*), гласилу Савеза писаца и уметника Албаније.²⁹ У гласилу *Bashkimi*, 9. априла 1981. појавио се текст који се осврће на пролећна дешавања на Косову. Реч је о попису становника на Косову који је обављен 1. априла, упркос немирима. „Попис се спроводио упркос терору војске и полиције у коме је убијено 308 људи према писању међународне штампе”.³⁰ Попис се одржавао у потпуној изолованости и резултати су подложни сумњи, док су неки југословенски медији пренели да се попис одржао у сасвим мирној атмосфери.³¹ Међутим, у овом чланку се наводи да је током пописа било притисака да се Албанци натерају да се изјасне као Турци, муслимани, Роми или Југословени, што према мишљењу аутора чланка, може бити врло опасно.³²

25 Ibid.

26 Ibid.

27 Ристановић, *Косовско питање 1974–1989*, 278

28 Исто, 277.

29 Бранко Коматина, *Југословенско-албански односи 1979–1983. Белешке и сећања амбасадора*, (Београд: Службени лист СРЈ, 1995), 124; Ристановић, *Косовско питање 1974–1989*, 278

30 АМАЕ, 1930-2-14, *Télégramme directement Belgrade, L’Albanie et Kossovo*, Tirana, 10. april 1981.

31 Ibid.

32 Ibid.

У једном обимном тексту, објављеном 23. априла у гласилима *Zëri i Popullit* и *Bashkimi*, пружен је одговор на антиалбанску кампању која је паралелно започела у Југославији. Наслов текста био је „Без намере да продубљујемо полемику”, али је утисак француских дипломата да је од 17 страна текста најмање на седам страна било очигледно управо – продубљивање југословенско-албанске полемике.³³

У тексту се помиње да често може да се чује у Тирани да је напредак Албанаца на Косову у области културе и образовања приметан, али да то није случај са економским развојем у коме значајно заостаје за остатком Југославије.³⁴

Што се тиче броја жртава, текст преноси неке (непроверене) наводе међународне штампе (односи се на извештај француске информативне агенције Франс прес од 22. априла) у којима се говори о стотинама мртвих, стотинама повређених, несталих и ухапшених.³⁵

Француске дипломате у Тирани нису имале никакве сумње да пролећни догађаји на Косову служе да подстакну жар код Енвера Хоџе (Enver Hoxha) у борби против ‘титоизма’.³⁶ Француски амбасадор у Тирани, господин Габријел Леконт (Gabriel Lecomte)³⁷ отишао је и корак даље јер је без обзира на негирање које долази из Албаније, он лично био уверен да је Енвер Хоџа имао утицаја на избијање побуне на Косову.³⁸

Албанска штампа решила је након првих месец дана од избијања побуне да примени нови приступ у извештавању о њима. Од 8. априла када су почели да објављују текстове у којима су испољавали директно своје ставове, крајем априла 1981. године решили су да преносе ставове међународне штампе, и то искључиво оних медија који подржавају албанске позиције. Такви прегледи могли су се пронаћи у гласилу *Zëri i Popullit* као и у вестима Албанске телеграфске агенције (АТА). Теме у вези са немирима на Косову које се у одабраној међународној штампи обрађују могу се поделити у четири групе:

- 1) озбиљност економске ситуације на Косову;
- 2) друштвена дискриминација, услови живота, пораст незапослености, омаловажавање албанске популације у Југославији коју спроводе Срби;
- 3) одсуство демократских слобода, национално угњетавање (одбијање југословенских власти да дају аутономију и статус републике Косову иако су бројнији него Македонци и Црногорци);

33 AMAE, 1930-2-14, Télégramme directement Belgrade, Second editorial de la presse albanaise sur les événements du Kossovo, Tirana, 24. april 1981.

34 Ibid.

35 AMAE, 1930-2-14, Télégramme directement Belgrade, Second editorial de la presse albanaise sur les événements du Kossovo, Tirana, 24. april 1981.

36 Ibid.

37 Annuaire diplomatique et consulaire, 1981, 190–200.

38 AMAE, 1930-2-14, Télégramme directement Belgrade, Second editorial de la presse albanaise sur les événements du Kossovo, Tirana, 24. april 1981.

4) терор без преседана који води југословенска федерација.³⁹

Када је реч о државама у којима су се такви текстови појавили, на врху по броју медија и текстова налази се Немачка, а на списку се, поред ње, налазе још и Турска, Аустрија, САД, Француска, Италија:

1) Немачка – девет медија са 10 наслова; реч је о обимним текстовима у којима је присутна врло оштра реторика (*Süddeutsche Zeitung, Die Welt, Der Tagesspiegel, Der Spiegel*);

2) Турска – четири медија у којима је присутна подједнако оштра реторика као у немачким медијима;

3) Аустрија – четири медија; *Der Kurier* је био посебно оштар јер је инсистирао да се ради о хиљадама мртвих и тортури коју спроводе српске власти на Косову;

4) САД – три медија (*Herald Tribune, New Herald, Christian Science Monitor*);

5) Француска – три медија; *Le Journal* и *Le Quotidien de Paris* су само кратко пренели вести у вези са економском ситуацијом на Косову, а Франс прес је пренео део описа ситуације у Приштини након немира;

6) Италија – два медија (*Corriere della Sera* и *la Repubblica Repubblica*).⁴⁰

Југословенско упирање прстом ка Албанији као главном кривцу за немире на Косову достигло је кулминацију 11. маја, када је председник скупштине Косова Душан Ристић објавио да је суспендована примена Протокола о сарадњи у домену културе између Албаније и Косова.⁴¹ Албанском амбасадору у Београду је 14. маја уручен *aide memoire* у коме је оштро критиковано „мешање Албаније у унутрашња питања Југославије”.⁴² Амбасадор је том приликом званично одбацио југословенске оптужбе.⁴³ Албанска штампа је већ 15. маја објавила коментар поводом отказивања споразума о култури и образовању између Албаније и Косова. *Zëri i Popullit* је пренео информацију Танјуга да је ситуација на Универзитету у Приштини забрињавајућа, да је процес покренут против 450 демонстраната, истрага против 100, док је 200 чланова партије искључено.⁴⁴

Да је Албанија била изузетно љута због уручивања *aide memoire*-а амбасадору у Београду и отказивања споразума, потврдио је и албански министар иностраних послова у разговору са француским дипломатама у Тирани тврдећи да „Албанија не искључује могућ-

39 Ibid, Télégramme directement Belgrade, Revue albanaise de la presse étrangère sur les troubles des Kossovo, Tirana, 29. april 1981.

40 Ibid.

41 Ibid, Télégramme directement Tirana, Situation au Kossovo, Belgrade, 15. maj 1981.

42 Ibid.

43 Ibid, Télégramme directement Belgrade, Tension albano-yougoslave sur le Kossovo, Tirana, 15. maj 1981.

44 Ibid.

ност да реагује уколико Југославија настави да примењује оптужбе против ње”.⁴⁵

С циљем заокруживања слике каква је била албанска позиција према побуни на Косову, поред слике коју је стварала штампа, од непроцењивог значаја су нам и дипломатске депеше и извештаји који су настали као последица директних контаката између француских дипломата у Тирани и представника албанске Владе попут министра иностраних послова или његових заменика.

Албанска „необавештеност” у вези са дешавањима на Косову први пут је истакнута 3. априла у разговору са француским дипломатама у Тирани у коме је заменик министра иностраних послова Албаније на помен немира одговорио да не зна ништа више о томе него што су јавиле агенције попут Франс преса, али није пропустио да нагласи да Албанија није укључена у немире и да нема никакву одговорност за та дешавања.⁴⁶ Француски дипломата био је скептичан према овом одговору јер је готово исти став чуо и годину дана раније када је ухапшено више десетина Албанаца због инцидената на Косову, а утисак који је стекао у разговору са колегама француским дипломатама из земаља Варшавског пакта био је управо супротан. Њихово мишљење било је да су инциденти из 1980. године представљали последицу узвратних посета Албанаца Косову, што су Албанци искористили да појачају национална осећања код својих сународника на Косову играјући на њихово незадовољство на економском и друштвеном плану.⁴⁷

Током разговора француског амбасадора са дугогодишњим албанским министром спољних послова Нестијем Насеом (Nesti Nase) 29. априла, Французи су добијали уверења да албанска страна није умешана, као и да француска штампа не показује „довољно” разумевања. Министар је изразио жаљење због неразумевања и предрасуда које је испојио француски дневни лист *Le Monde* у чланку дописника из Београда од 4. априла када је објављено да је врло вероватно да је Албанија умешана у немире.⁴⁸ Ово је било сасвим у супротности са оним што је албанска штампа преносила као текстове међународне штампе. Сада су се навели примери штампе када није била наклоњена албанској позицији. Албански министар је током разговора изразио и жаљење што француско јавно мњење није наклоњено албанским позицијама на Косову.⁴⁹

Француске дипломате разговарале су 8. маја са Нестијем Насеом, министром иностраних послова Албаније и Реисом Маљиљем (Reis

45 Ibid.

46 Ibid, Télégramme directement Belgrade, Situation au Kossovo, Tirana, 4. april 1981.

47 Ibid.

48 Ibid, Télégramme directement Belgrade, Revue albanaise de la presse etrangere sur les troubles des Kossovo, Tirana, 29. april 1981.

49 Ibid.

Malile), замеником министра. Министар иностраних послова Албаније оштро је негирао одговорност Албаније за демонстрације пред француским дипломатама. Он је поновио тврдње из разговора од 3. априла да је за немире од 11. и 26. марта Тирана сазнала из стране штампе, а као аргумент је навео да се албанска штампа дуго уздржавала да заузме став који је изнела тек 8. априла, дакле скоро месец дана након првих демонстрација и недељу дана након „ужасних сукоба” 1. и 2. априла.⁵⁰ Инсистирао је на интензитету југословенске репресије и сматрао ју је неоправданом јер су се почетни захтеви студената односили на материјалне услове. Министар спољних послова Албаније је уверавао француске дипломате да албанска штампа није имала намеру непријатељства ка Југославији већ је само тежила да доноси истините информације о узроцима немира а потом и репресији.⁵¹ Министар је за Албанију тражио право „да изрази своју забринутост за судбину браће са Косова и када је то прикладно, протестује против бруталности чије су жртве Албанци”, који према његовом мишљењу чине нацију („За све је домовина Албанија”).⁵² Наглашавао је како нема скривеног мотива у вези са територијалним претензијама: „Косово је део Југославије и управо у Југославији његови проблеми морају бити решени. Ако постоји један захтев, то је захтев већине становништва у покрајини да може да има користи од одредби Устава СФРЈ и на правичан начин од економског развоја земље. Албанија подржава и увек ће подржавати ове праведне тежње. Не бих био Албанац да то нисам урадио”.⁵³

Тирана, дакле, подржава захтев да Косово постане република, а Насе је изнео виђење да ће се увећати опредељеност Албанаца на Косову по том питању јер су њихове „економске и друштвене потребе до тада биле незадовољене”.⁵⁴ Албански министар сматра да иако Београд тврди да би Југославија тако била изложена великом ризику од распада, много већи проблем, из његове перспективе, лежи у историјском антагонизму Хрвата и Срба „који су се упркос свему довољно добро слагали да наметну своју вољу другим народима, а посебно Албанцима, трећим по бројности у Федерацији”.⁵⁵

Француски дипломата је приметио да би концепт републике који окупља све Албанце утицао не само на Србију већ и на Македонију и

50 Ibid, Depeche d'actualite, La position albanaise sur les événements du Kossovo, Tirana, 12. maj 1981.

51 Ibid.

52 Ibid.

53 Ibid.

54 Ibid.

55 AMAE, 1930-2-14-33/EU, Ministère des Affaires étrangères, Direction d'Europe, Note pour le directeur d'Europe, Analyse albanaise des événements du Kossovo, Paris, 29. april 1981.

Црну Гору.⁵⁶ У овом периоду југословенске власти су осуђивале мешање непријатељства из Албаније и нису веровале супротним уверавањима из Албаније. Такође, на основу текстова албанске штампе, нису веровали да Тирана жели да настави добре односе који су успостављени у последње две године. Албански министар је посебно био иритиран због тога што се његовој влади приписује намера конституисања „Велике Албаније” са Косовом и уверавао је Французе да не верује да би Албанија могла опстати ако би Југославија била раскомадана.⁵⁷ Безбедност Албаније је изједначавао са опстанком Југославије каква јесте. С друге стране, поменута је и опасност да интриге служе намерама Савеза совјетских социјалистичких република (СССР) да поврати упориште у Београду и на обалама Јадрана; „то је био прави спољни непријатељ, увек спреман да поново распламса антагонизам Срба и Хрвата или да оживи македонски сукоб преко Бугарске. Била је то диверзија из ко зна ког разлога да се нападне Албанија”.⁵⁸ На питање француског дипломате о будућности Албаније и Југославије, министар спољних послова Албаније је одговорио да жели да се држи подаље од косовске афере и као кључну ствар видео је безбедносне гаранције да ће две државе наставити да верују једна другој у том погледу.⁵⁹

Албански став који се могао чути у круговима дипломата био је да на албанској страни нема иредентистичког циља, да Тирана јесте заинтересована за судбину Албанаца на Косову, али да не жели разбијање Југославије: „У Албанији смо свесни да би свака дестабилизација Југославије служила само империјалистичким и хегемонистичким циљевима”.⁶⁰

Један од закључака француског дипломате након разговора са албанским министром иностраних послова био је да је главни акценат албанских политичара, с једне стране, да Тирана има „природно право” да оцењује услове живота косовских Албанаца као и догађаје на Косову, а са друге стране, да настави да развија односе између Југославије и Албаније.⁶¹ За француског амбасадора у Тирани то је била контрадикторна тежња, нарочито јер није било лако разликовати шта је мешање а шта не, посебно ако се посматра из позиције у Београду. Он је приметио ово и на основу контаката које је имао са југословенским амбасадором у Тирани, који је испољио разумевање за албанску политику, али је

56 AMAE, 1930-2-14, Depeche d'actualite, La position albanaise sur les événements du Kosovo, Tirana, 12. maj 1981.

57 Ibid.

58 Ibid.

59 Ibid.

60 AMAE, 1930-2-14-33/EU, Ministère des Affaires étrangères, Direction d'Europe, Note pour le directeur d'Europe, Analyse albanaise des événements du Kosovo, Paris, 29. april 1981.

61 AMAE, 1930-2-14, Depeche d'actualite, La position albanaise sur les événements du Kosovo, Tirana, 12. maj 1981.

чланке у гласилу *Zëri i Popullit* од 8. и 23. априла оквалификовао управо као мешање.⁶²

Албанска штампа је 17. маја објавила, а АТА пренела, дужи текст под насловом „Захтев Косова за добијањем статуса републике је праведан”.⁶³ У тексту је изложена комплетна позиција Албаније према Косову. Први део текста односи се на историју проблема Албанаца на Косову, почев од добијања независности Албаније 1913. године на Лондонској конференцији.⁶⁴ „Руководство Скупштине Југославије (конкретно СКЈ) се обавезало пре завршетка Другог светског рата да ће водити на роде земље ка самоопредељењу и да, што се тиче Косова, упркос доприносу његовог становништва борби против фашизма, ова обавеза касније није испуњена. Одговорност за то лежи на великосрпском шовинизму који је наследила Краљевина Југославија, а преузео Тито”.⁶⁵ Албанска штампа посебно инсистира да проблем није настао тренутно нити је у вези са социјалистичком Албанијом: „то је историјски проблем који нема никакве везе са социјалистичком Албанијом”.⁶⁶

Један део чланка се односи на културне односе Албаније и Косова – „одвијали су се на праведан начин, није било пропаганде. Сада се представља да су то послови из домена унутрашњих послова и да их треба прекинути. То се надовезује на репресију која се већ примењује према Албанцима на Косову”.⁶⁷

У тексту се прави разлика између југословенских руководиљаца који имају разумевања за позицију Албанаца и оних који су за насиље без задршке.⁶⁸ Цитира се Иван Стамболић, који се изјаснио против политике етничког чишћења каква је била југословенска федерална политика према Косову.⁶⁹ Текст настоји да одговори и на оптужбе да је циљ Албаније да Косово придода „Великој Албанији”: „Тирана је стално оптуживана да се залаже за ‘Велику Албанију’ али да, тачно је постоји велика албанска нација са 3 милиона Албанаца у држави и 2 милиона у суседству, и то је чињеница која се не свиђа Србима”.⁷⁰

У мору текстова о Косову објављених у албанској штампи овај се истиче по томе што је први који се детаљно бави правом становника

62 Ibid.

63 AMAE, 1930-2-14, Télégramme directement Belgrade, Tirana en faveur du statut de république autonome pour le Kossovo, Tirana, 18. maj 1981.

64 Ibid.

65 Ibid.

66 Ibid.

67 Ibid.

68 Ibid.

69 AMAE, 1930-2-14, Télégramme directement Belgrade, Tirana en faveur du statut de république autonome pour le Kossovo, Tirana, 18. maj 1981.

69 Ibid.

70 Ibid.

Косова да добију аутономну републику.⁷¹ Тирана се ограничава на тврдњу да је то праведно и не поставља никакве додатне захтеве.⁷²

Најоштрији тон у тексту испољен је према српским званичницима који се оптужују за антиалбанску репресију, док се мање упира прст ка званичницима других република.⁷³ Упркос критикама и полемици, на више места се понавља да Албанија жели да настави добре односе са Југославијом, посебно на пољу трговине, што је врло важно за саму Албанију, која је под влашћу Енвера Хоџе у дуготрајној изолацији.⁷⁴

Догађај који је уследио 23. маја додатно је продубио југословенско-албанску полемику. Тога дана на југословенску амбасаду у Тирани бачене су две бомбе.⁷⁵ Албанија је након тога одбила да прими југословенску протестну ноту. Званичне позиције Албаније су, као што је већ било уобичајено, објављене 29. маја на страницама гласила *Zëri i Popullit*. У тексту се износи пет тачака албанске позиције које су саопштене и југословенском амбасадору у Тирани:

1) „Албанија са резигнацијом одбија нове оптужбе без основа које долазе из Београда. Албанци нису напали амбасаду Југославије и никада то не би урадили. То је клевета и предумишљај. Албанске власти су већ исцрпно одговориле југословенским властима и немају шта да додају.

2) Албанци поштују Бечку конвенцију о дипломатским односима и волели би да је и Југославија поштује.

3) Тирана прихвата долазак југословенских експерата, али под једним условом, да присуствују и албански експерти.

4) Истичемо по хиљаду пута да нисмо учествовали и да не бисмо учествовали у унутрашњим питањима Југославије. Бранићемо увек права наше албанске браће са Косова јер су им та права брутално угрожена.

5) Кад се ради о инциденту на граничном прелазу Хан и Хотит (*Hani i Hotit*) када су наши цариници, како то преноси југословенска штампа, *њоцејали једну новину јујословенскої љушника и инциденту у вези са балоном љушњеним 1. маја који је наводно сћиіао чак до Сїірује*, то овде не заслужује ни да буде поменуто”.⁷⁶

Реторика албанских званичника је још једном била запаљива. Ипак, тон је нешто одмеренији, а жеља да се не наставља полемика препозната кроз пристанак на долазак југословенских експерата у Тира-

71 Ibid.

72 Ibid.

73 Ibid.

74 Ibid.

75 Момчило Павловић et al, *Косово и Метохија 1912–2010: хронологија*, (Београд: Институт за савремену историју, 2011), 227.

76 AMAE, 1930-2-14, *Télégramme directement Belgrade, Explosion à l'ambassade de la Yougoslavie: rejet par l'Albanie de la protestation yougoslave, Tirana, 29. maj 1981.*

ну.⁷⁷ Француским дипломатама је то изгледало као да су албански званичници добро проценили да прелазак неких граница може значајно угрозити односе са Београдом.⁷⁸

Zëri i Popullit у издању од 3. јуна на првој страни је објавио саопштење АТА које се односи на разговор између директора четврте дирекције министарства иностраних послова Албаније и министра саветника из југословенске амбасаде.⁷⁹ Овај разговор се догодио након што је југословенска амбасада у Тирани објавила да је југословенска експертска мисија на лицу места завршила посао. Представник албанског министарства иностраних послова био је изненађен чињеницом да албанске власти нису биле обавештене да су у албанској амбасади у Београду издате визе југословенским стручњацима и да су стручњаци такође испод радара стигли у Тирану.⁸⁰

Одржавање суђења против Албанаца на Косову и строге казне на које су они осуђени покренули су нове непријатељске коментаре према Југославији у албанској штампи. Један чланак у листу *Zëri i Popullit* од 19. августа заслужује посебну пажњу. Тада се први пут огласио Централни комитет омладинског савеза радног народа Албаније о питању Косова и изнео своје ставове, док су до тада то искључиво чиниле Влада или Партија.⁸¹ Аутор чланка се обраћа албанској омладини из јасног разлога јер косовска омладина (већином студенти) представља окосницу албанског протеста на Косову.⁸²

Албанска штампа је још једном показала да одступа од реторике са почетка кризе, напуштајући идеолошки терен и историјске основе сукоба, те крајем лета инсистира на трајању репресије и дужини казни на које су косовски Албанци осуђени.⁸³

Zëri i Popullit је 12. септембра објавио један дужи текст о томе да захтеви за добијањем статуса републике Косово не смеју бити угушени насиљем које спроводе југословенске власти. Албанска штампа укратко подсећа на суђења на Косову, али и на тешкоће у трговинским односима између две земље до којих је дошло услед распламсавања југословенско-албанске полемике.⁸⁴

77 Ibid.

78 Ibid.

79 AMAE, 1930-2-14, Télégramme directement Belgrade, Explosion à l'ambassade de la Yougoslavie à Tirana et le Kossovo, Tirana, 4. jun 1981.

80 Ibid.

81 AMAE, 1930-2-14-237/EU, Gabriel-Louis Lecompte, ambassadeur de France en Albanie à son excellence monsieur Claude Cheysson, Ministre des relations exterieures, Procès du Kossovo, Tirana, 26. avgust 1981.

82 Ibid.

83 Ibid.

84 AMAE, 1930-2-14-250/EU, Gabriel-Louis Lecompte, ambassadeur de France en Albanie à son excellence monsieur Claude Cheysson, Ministre des relations exterieures, L'Albanie,

Теме о којима се говорило у албанској штампи од почетка југословенско-албанске полемике могу се поделити на неколико целина:

1. правдање албанске позиције – константна жеља Албаније да представи да жели добре односе са Југославијом, истицање непостојања територијалних претензија и солидарности са народом Југославије;
2. фактор стабилности на Балкану који представља Албанија;
3. осуда југословенске позиције – истицање великосрпске хегемоније.⁸⁵

Полемика која се распламсала у југословенским и албанским гласилима утихнула је до средине јесени 1981. године. Чланци су се појављивали све ређе, више у регионима са албанском мањином и веома ретко у Београду.⁸⁶ Након фазе оштрих критика побуне у Приштини, доминантан утисак је да је интерес Београда да не допусти да се погоршају односи са суседном земљом која је од кључне важности за Југославију.⁸⁷ Управо такав је био утисак који су имале и француске дипломате у Тирани да односи између Југославије и Албаније иду ка стабилизацији.⁸⁸

Међу знацима поправљања односа између две државе треба поменути и посету југословенског секретара за спољну трговину Тирани у јулу. Тема посете било је покретање преговора о успостављању морске линије између Бара и Скадра, упркос противљењу Републике Словеније и Републике Хрватске као главних финансијера југословенског буџета.⁸⁹ Други знак отопљавања је заседање мешовите комисије за границе, што није ни пренето у југословенској и албанској штампи.⁹⁰ Трећи знак је елаборирање предлога за културном сарадњом између Југославије и Албаније на федералном југословенском нивоу, а према ономе што је договорено након отказивања директних споразума између Приштине и Тиране.⁹¹

У домаћој литератури се као главни кривац за ескалацију сепаратизма и национализма косовских Албанаца која се манифестовала кроз њихову пролећну побуну означава Албанија, заједно са руководством САП Косово.⁹² На албанску пропаганду одговорило се контрапропагандом у Југославији, што је означило улазак у југословенско-албанску полемику. Као један од првих корака, отказани су споразуми на пољу кул-

la Yougoslavie et la „republique du Kossovo”: „Zeri i Populit” repond à „Borba”, Tirana, 23. septembar 1981.

85 Ibid.

86 AMAE, 1930-2-14-764/EU, Yves Paignez, ambassadeur de France en Yougoslavie à son excellence monsieur Claude Cheysson, Ministre des relations exterieures, Relation avec l’Albanie, Belgrade, 8. oktobar 1981.

87 Ibid.

88 Ibid.

89 Ibid.

90 Ibid.

91 Ibid.

92 Ристановић, *Косовско њишње 1974–1989*, 281.

туре и образовања који су били потписани између Албаније и Косова. Економски односи само су привремено обустављени имајући у виду да је трговинска размена између СФРЈ и Албаније била високо на листи приоритета обе државе (почев од завршетка Другог светског рата све до пада гвоздене завесе, Југославија је била главни трговински партнер Албаније).⁹³ У контактима са француским дипломатама, представници албанске власти су се жалили на смањење трговинске размене у односу на 1980, али је крајем 1981. године забележено побољшање свеукупне климе у односима између две земље.⁹⁴ Напетостима у међунационалним односима у САП Косову значајно су доприносила поједина средства јавног информисања која су различитим и једностраним интерпретирањем појединих догађаја подстицала антисрпско и антиалбанско расположење и тиме ширила простор за разне манипулације нарочито у годинама које су уследиле.⁹⁵

Закључак

Иако је албанска перцепција кризе 1981. године на Косову ишла у правцу разумевања незадовољства и подршке идеји јачања позиције Албанаца на Косову, ипак се мора сагледати став Албаније и као прилично обазрив, што нам потврђују и извори из Архива Министарства спољних послова Републике Француске. Имајући у виду удаљеност Албаније од центара моћи на Западу у ово време, информације које су Французи поседовали у доба кризе на Косову 1981. године имају додатну вредност у креирању перцепција о југословенској кризи, међунационалним антагонизмима и будућности југословенске државе након Тита. Такође, када посматрамо позицију Француске, морамо приметити и француски обазрив приступ према комунистичким земљама, иако је она међу западним државама била више отворена за односе са земљама источног блока, као и да је имала развијеније односе са тадашњом Југославијом. Њени интереси су били пре свега економски, културни, а делом политички, тј. у оној мери у којој су задржавали оквире ранијих интересовања, координате хладноратовских подела и потреба препознавања криза и проблема. Влада у Тирани, тј. режим Енвера Хоџе настојао је да се избегне директна ескалација конфликта са југословенским властима уз наглашавање и осуду репресије против демонстраната, као и

93 Božica Slavković Mirić, „Jugoslovensko-albanski ekonomski odnosi 1945–1948.,” *Istorija 20. veka* 1/2012, 133–148; Ристановић, *Косовско њишње 1974–1989*, 281.

94 AMAE, 1930-2-14-764/EU, Yves Paignez, ambassadeur de France en Yougoslavie à son excellence monsieur Claude Cheysson, Ministre des relations exterieures, Relation avec l’Albanie, Belgrade, 8. oktobar 1981.

95 Бојан Ђокић, *Српска јавност о међунационалним односима у Социјалистичкој Аутономној Покрајини Косово 1981–1989*, Докторска дисертација, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, 2019.

неправду према Албанцима на Косову. У свему овоме било је и изразите, типичне комунистичке пропаганде, али и опреза да се не изазову и продубе напетости на линији Тирана – Београд, иако су прекиди односа и негативне перцепције другог остали присутна константа. Потребно је имати у виду и међународне околности, позицију комунистичке Албаније, унутрашње догађаје у оквиру којих је Хоџа покушавао да учврсти власт, изолованост Албаније на међународном плану, потом историјат развоја односа између Југославије и Албаније, као и настојања непосредно пред демонстрације да се албанско-југословенски односи побољшају, како би се у потпуности валоризовала документа која смо користили у овом истраживању.

Резиме

На основу докумената из Архива Министарства спољних послова Републике Француске, која су до сада била непозната истраживачима (извештаји француских дипломата из Тиране и Београда), као и литературе и штампе, покушали смо да осветлимо албанске реакције на догађаје након избијања немира у јужној српској покрајини током пролећа 1981. године. Француски извештаји из Београда су готово свакодневни, из Тиране врло учестали, нарочито током априла и маја 1981. Неки од тих извештаја се баве албанским позицијама о кризи на Косову на основу директних контаката француских представника у Тирани са представницима албанских власти, други представљају преглед албанске и међународне штампе о дешавањима на Косову те кризне 1981. године.

Први извештај из Тиране у вези са немирима на Косову појављује се 3. априла када албанска штампа први пут преноси вест о дешавањима у јужној српској покрајини. Наредних дана извештаја је све више, посебно након 8. априла, кад је објављен чувени текст у званичном гласилу партије *Zëri i Popullit*. Пропагандни текстови фокусирали су се на претерану репресију југословенских власти према Албанцима на Косову као и спутавање Албанаца који, иако чине већину, не могу да добију аутономну републику у оквиру СФРЈ. На албанску пропаганду одговорило се контрапропагандом у Југославији, што је означило улазак у југословенско-албанску полемику. Као један од првих корака, отказани су споразуми на пољу културе и образовања који су били потписани између Албаније и Косова. Економски односи само су привремено обустављени, имајући у виду да је трговинска размена између СФРЈ и Албаније била високо на листи приоритета обе државе.

Влада у Тирани је настојала да се избегне директна ескалација конфликта са југословенским властима уз наглашавање и осуду репресије против демонстраната, као и неправду према Албанцима на Косову. У свему овоме било је и изразите, типичне комунистичке пропаган-

де, али и опреза да се не изазову и продубе напетости на линији Тирана–Београд, иако су прекиди односа и негативне перцепције другог остали присутна константа. Потребно је имати у виду и међународне околности, позицију комунистичке Албаније, унутрашње догађаје у оквиру којих је Хоџа покушавао да учврсти власт, изолованост Албаније на међународном плану, потом историјат развоја односа између Југославије и Албаније, као и настојања непосредно пред демонстрације да се албанско-југословенски односи побољшају, како би се у потпуности валоризовала документа која смо користили у овом истраживању.

Sources and Literature

Archives diplomatique de Ministere de l'Europe et des affaires étrangères (AMAE), Paris, France: L'Europe, Yougoslavie 1981–1985.

Đokić, Bojan. *Srpska javnost o međunacionalnim odnosima u Socijalističkoj Autonomnoj Pokrajini Kosovo 1981–1989*. Doktorska disertacija, Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, 2019. (Cyrillic)

Gatalović, Miomir. *Burna vremena. Kosovo i Metohija u državnoj politici Jugoslavije 1966–1969*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2018.

Hetemi, Atdhe. *Student Movements for the Republic of Kosovo – 1968, 1981 and 1997*. Cham: Palgrave Macmillan, 2020.

Komatina, Branko. *Jugoslovensko-albanski odnosi 1979–1983. Beleške i sećanja ambasadora*. Beograd: Službeni list SRJ, 1995.

Mertus, Julie. *Kosovo – How Myths and Truths Started a War*, Berkeley. Los Angeles: California Press, 1999.

Pavlović Momčilo et al. *Kosovo i Metohija 1912–2010: hronologija*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2011. (Cyrillic)

Pavlović, Momčilo. „Kosovo under Autonomy 1974–1990” in: C. W. Ingraio, and G. B. Cohen (eds.) *Confronting the Yugoslav Controversies*. Washington: United States Institute of Peace Press, 2009, 48–82.

Radojević, Mijodrag, Matić, Petar i Stanković, Vladan. *Pola veka Ustava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije iz 1974: između mitova i prošlosti*. Beograd: Institut za političke studije, 2025. (Cyrillic)

Ristanović, Petar. „Platforma za Kosovo – odgovor Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije na demonstracije Albanaca i pokušaj pobune 1981. godine”. *Baština*, 45, 2018, 367–381. (Cyrillic)

Ristanović, Petar. *Kosovsko pitanje 1974–1989*. Novi Sad, Beograd: Prometej, Informatika, 2019. (Cyrillic)

Slavković Mirić, Božica. „Jugoslovensko-albanski ekonomski odnosi 1945–1948.”. *Istorija 20. veka*, 1/2012, 133–148.

- Šuvaković, Uroš i Stevanović, Obrad. „Separatistička pobuna albanskih studenata na Kosovu i Metohiji 1981. kao početak razbijanja socijalističke Jugoslavije”, *Sociološki pregled*, 54, 2018, 1996–1229. (Cyrillic)
- Todorović Lazić, Jelena i Kolaković, Aleksandra. „Francuski pogled na krizu u SFRJ 1982. godine”, *Baština*, 65, 2025, 277–293.
- Todorovic Lazić, Jelena. „Kriza na Kosovu 1981. godine iz perspektive država ‘velike petorke’”. *Istorija 20. veka*, 2/2024, 453–470.
- Vickers, Miranda. *Between Serbs and Albanians*. New York: Columbia University Press, 1998.
- Vukadinović, Igor. *Autonomija Kosova i Metohije u Srbiji (1945–1969)*. Beograd: Balkanološki institut SANU, 2021. (Cyrillic)

Summary

Jelena Todorović Lazić
Aleksandra Kolaković

THE ALBANIAN VIEW OF THE 1981 KOSOVO CRISIS

Abstract: The crisis in Kosovo and Metohija in 1981 was one of the turning points in the evolution of the Kosovo issue, which led to the further complication of the problem of Kosovo and Metohija, which still burdens not only the state of Serbia but also relations in the region. Therefore, its study has justifiably attracted the attention of researchers, politicians and the general public. However, the unavailability of various archival sources and their cross-referencing remains a complicating factor in the research. In an effort to contribute to increasing knowledge about the sources, and thus the understanding of the aforementioned events and processes, in this paper we seek to explore and present the Albanian view of the 1981 crisis. Based on documents from the Archives of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of France, which have been unknown to researchers until now (reports of French diplomats from Tirana and Belgrade), as well as literature and the press, the intention is to shed light in particular on the reactions to the events following the outbreak of the unrest, but also on the Albanian reactions that accompanied the pacification of the unrest of the Kosovo Albanians in the spring of 1981. This work also relies on our earlier research based on documents from the French archives, which included the perspectives of the views and roles of key international actors (what could be called the forerunners of today's "Big Five") on the events in Kosovo in 1981, thus enabling a broader view of Serbian-Albanian relations during the Kosovo crisis of 1981.

Keywords: Kosovo issue, Kosovo crisis 1981, Albanians, Serbs, Yugoslavia, Tirana, Belgrade, Archives of the French Ministry of Foreign Affairs

Based on documents from the Archives of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of France, which were previously unknown to researchers (reports of French diplomats from Tirana and Belgrade), as well as literature and the press, we have attempted to shed light on Albanian reactions to the events following the outbreak of unrest in the southern Serbian province during the spring of 1981. French reports from Belgrade are almost daily, and very frequent from Tirana, especially during April and May 1981. Some of these reports deal with Albanian positions on the crisis in Kosovo based on direct contacts between French representatives in Tirana and representatives of the Albanian authorities, while others represent an overview of the Albanian and international press on the events in Kosovo during that crisis year of 1981.

The first report from Tirana regarding the unrest in Kosovo appeared on April 3, when the Albanian press first reported on the events in the southern Serbian province. In the following days, the number of reports increased, especially after April 8, when the famous text was published in the official party newspaper *Zëri i Popullit*. Propaganda texts focused on the excessive repression of the Yugoslav authorities against the Albanians in Kosovo, as well as the restraint of the Albanians who, although they constituted the majority, could not obtain an autonomous republic within the SFRY. The Albanian propaganda was responded to by counter-propaganda in Yugoslavia, which marked the entry into the Yugoslav-Albanian polemic. As one of the first steps, the agreements in the fields of culture and education that had been signed between Albania and Kosovo were canceled. Economic relations were only temporarily suspended, bearing in mind that trade between the SFRY and Albania was high on the list of priorities of both states.

The government in Tirana sought to avoid a direct escalation of the conflict with the Yugoslav authorities, while emphasizing and condemning the repression against the demonstrators, as well as the injustice against the Albanians in Kosovo. In all of this, there was both explicit, typical communist propaganda, and caution not to provoke and deepen tensions on the Tirana-Belgrade line, although the breakdown in relations and negative perceptions of the other remained a constant. It is also necessary to take into account the international circumstances, the position of communist Albania, the internal events within which Hoxha tried to consolidate power, the isolation of Albania on the international level, then the historical development of relations between Yugoslavia and Albania, as well as the efforts immediately before the demonstrations to improve Albanian-Yugoslav relations, in order to fully valorize the documents we used in this research.